

КАЧКЫНБАЙ АРТЫКБАЕВДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ ТҮРК ТИЛИНДЕ

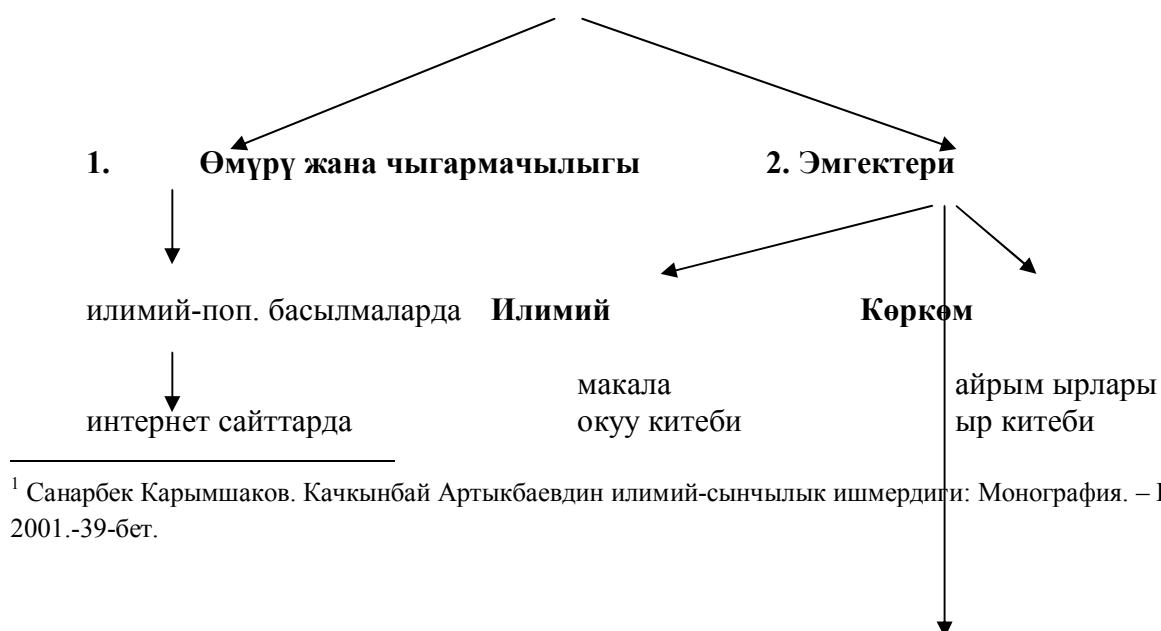
КАЛИЯ КУЛАЛИЕВА

филол. ул. канд., Кыргыз-Түрк «Манас» университети

Элдик жана адабий мурастарды сактоо, коргоо, келечек муунга чыпчыргасын коротпой өткөрүп берүү ар бир жарандын милдети. Мына ушул милдетти аткарууда дайыма активдүү позицияда болгон, кыргыз адабиятынын тарыхында өз орду бар, «адабият тарыхчысы»¹ деген атка татыктуу инсан, филология илимдеринин доктору, профессор Качкынбай Артыкбаевдин өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалыматтар ар түрдүү тилде жарыяланып келет. К. Артыкбаев тууралуу маалыматтар гана жарыяланбастан, анын эмгектери да башка тилдерге которулуп, кыргыз таануучулардын, түркологдордун изилдөө объектисине айланып, окумуштуунун изилдөөлөрү, чыгармалары чет элдик окумуштуулар тарабынан окулуп, алардын изилдөөлөрүнө таяныч булак катары кызмат өтөөдө. Дегеле кыргыз адабияты, анын көрүнүктүү өкүлдөрү тууралуу изилдөөлөрдү жүргүзүүдө Артыкбаевдин эмгектерине шилтеме бергендердин саны арбын экендигин Түркия жана Кыргызстанда түрк тилинде жарыяланган изилдөөлөрдөн байкоого болот.

Бул макалада К.Артыкбаевдин түрк тилдүү басылмаларда жарыяланган өмүрү жана чыгармачылык жолу тууралуу материалдар, анын түрк тилине которулган чыгармалары, ошондой эле өздөрүнүн изилдөөлөрүндө Артыкбаевдин эмгектерине кайрылган, кыргыз адабиятын түрк тилинде таанытууга аракет кылып, кыргыз-түрк адабий байланыштарын ишке ашырып жаткан кыргызстандык жана түркиялык окумуштуулардын эмгектери тууралуу сөз болмокчу. Макалада К.Артыкбаевге байланыштуу түрк тилинде чыккан китеп, гезит-журналдардагы макалалар топтолуп, интернет булактарындагы маалыматтар иликтөөгө алынды жана мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнө карай топторго бөлүштүрүлдү. К.Артыкбаевге байланыштуу түрк тилиндеги материалдарды жалпысынан эки чоң топко бөлүп кароого болот. Биринчиси анын өмүрү чыгармачылыгын тааныштыруу мүнөзүндөгү материалдар, экинчиси Артыкбаевдин эмгектеринин түрк тилиндеги котормолору. Экинчи топтогу материалдар Артыкбаевдин окумуштуулук жана акындык чыгармачылыгына байланыштуу болгондуктан, аларды илимий жана көркөм деп, экиге бөлүп алып кароо максатка ылайыктуу. Илимий эмгектерин түрк тилинде жарыяланган эмгектери (макала, окуу китеби) жана окумуштуунун эмгектерине шилтеме берип, анын изилдөөлөрүнө кайрылгандар деп ажыратууга болот. Эгер схема түрүндө бере турган болсок, ал төмөнкүчө болот.

К.Артыкбаевдин чыгармачылыгы түрк тилинде

¹ Санарбек Карымшаков. Качкынбай Артыкбаевдин илимий-сынчылык ишмердиги: Монография. – Б.: 2001.-39-бет.

3. Публицистикалык

1. Качкынбай Артыкбаевдин өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу материалдар.

Түрк тилинде жарыяланган Качкынбай Артыкбаевдин өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу материалдын эң алгачкысы катары 1993-жылдан баштап жарыялана баштаган *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* («Түркиядан тышкары түрк элдеринин адабиятынын антологиясынын») 32-томунда² орун алган макаланы кароого болот. Бул антологияны түзүү ишине Невзат Косеоглу жетекчилик кылып, Ахмет Бижан Эржиласун жалпы кеңешчи болгон. Бул антологиянын 31 жана 32-томдору кыргыз адабиятына арналып, 300дөн ашык акын, жазуучунун өмүрү, чыгармачылыгы камтылган. Ошондой эле алардын чыгармалары, чыгармаларынан үзүндүлөр кыргыз (латын алфавитинде) жана түрк тилинде жарыяланган. Бул антологиянын кыргызча материалдарын фольклорист жана тарыхчы Сулайман Кайыпов даярдаган. Мындагы көлөмдүү материал Исмаил Туран Каллимжи, Абдукаадес Кутлу жана Калмамат Куламшаевдер тарабынан түрк тилине которулган. Мында Артыкбаевдин туулган жери, жылы, билими, эмгек жолуна байланыштуу маалыматтар берилип, 1991-жылга чейин жарыяланган эмгектеринин тизмеси келтирилген. Андан соң беш ыры кыргыз жана түрк тилдеринде берилген. Бул ырлары тууралуу маалымат макаланын «К.Артыкбаевдин түрк тилинде жарыяланган эмгектери» деген 2-бөлүмдө берилет.

Бул макаладан кийинки Качкынбай Артыкбаевдин өмүрү чыгармачылыгын кенен чагылдырган илимий-таанытуучу макала катары Түркиядагы Ататүрк университетинин жаш илимпозу Фатих Экижинин эл аралык *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* («Эл аралык түрк тили, адабият, маданият, билим берүү журналы») деген журналга жарыяланган «Качкынбай Артыкбаев – XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы»³ (Которгон Майрамгүл Дыйканбаева) аттуу макаласын кароого болот. Бул макала 3 бөлүмдөн турат жана биринчи бөлүмүндө илимпоздун өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат берилет. Мурунку чыккан макаланы толуктап мында: «Артыкбаев, 9 ыр; 16 монография, илимий изилдөө жана сын; 24 окуу китеби менен 600дөн ашык макаланын автору»⁴ экендиги тууралуу маалымат берилген.

Макаланын экинчи бөлүмүндө К.Артыкбаевдин «XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхын» түрк тилине которгон жаш илимпоз Майрамгүл Дыйканбаеванын өмүрү жана чыгармачылык жолуна токтолот. М. Дыйканбаева бул эмгекти которгонго чейин кыргыз жазуучуларынын (Э.Ажыканова, К.Адамалиев, С.Бегалиева, Ө.Караев, А.Сармамбетов ж.б) бир топ чыгармаларын которгондугун белгилеген.⁵

Бул макаланын үчүнчү бөлүмүндө К.Артыкбаевдин «XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы» эмгегинин кыргыз тилинен түрк тилине которулган эмгектердин ичинде алган орду, мааниси тууралуу сөз болот. Бул эмгек «Манас» эпосу, Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы, чыгармалары, Төлөгөн Касымбековдун тарыхый

² Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. (2005). Kırgız Edebiyatı-II. 32 Cilt, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

³ Fatih Ekici. Kaçkınbay Artıkbaev – XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3/1 2014. s. 416-422, Türkiye.

⁴ Түрк тилинен кыргыз тилине автор тарабынан которулду.

⁵ Fatih Ekici. Kaçkınbay Artıkbaev – XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3/1 2014. 418. s., Türkiye.

романдары жана жогоруда сөз болгон «Анталогиядан» кийинки кыргыз тилинен түрк тилине которулган маанилүү эмгек катары баалаган. Китептин жазылыш тарыхы жана анын мазмунунан кабар берүү менен автор окурмандарга бул китептин Түркияда кыргыз адабияты жана адабияттын тарыхы боюнча келечекте жүргүзүлө турган изилдөөлөрдүн башаты боло ала турганын, өзгөчө Азыркы түрк тилдери жана адабияты, Түрк тили жана адабияты бөлүм, факультеттеринде окутулган кыргыз адабияты сабактары үчүн башкы окуу китеби катары колдонула турганын да белгилеген.⁶

Түрк тилинде Качкынбай Артыкбаевдин өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалыматты www.kalemdas.com деген Түрк тилдүү адабият журналдардын форумунан да окууга болот. Жогоруда берилген маалыматтардан айырмаланып бул материалда Артыкбаевдин басма сөз жаатындагы жана педагогикалык ишмердүүлүгү тууралуу маалыматтардын берилишине басым жасалган. Тааныштыруунун башында К. Артыкбаев «кыргызстандык тилчи» деп берилип калган. Бул маалыматты оңдотуп коюу биздин милдетибиз деп ойлойм. Өзгөчө белгилей кетчү жагдай бул форумда тааныштыруу максатында кыргызстандык 9 гана инсандын аты жазылган. Алардын бири филология илимдеринин доктору, профессор К.Артыкбаев.

2. Качкынбай Артыкбаевдин түрк тилинде жарыяланган эмгектери.

Алгач Качкынбай Артыкбаевдин кыргыз акын-жазуучуларынын өмүрү-чыгармачылыгына байланыштуу макалалары Майрамгүл Дыйканбаеванын котормосунда «Кардеш калемдер» (Kardeş Kalemler) аттуу бир айда бир жолу жарык көрүүчү Евразия адабият журналына жарыялана баштаган. Мисал катары «Төлөгөн Касымбековдун өмүрү жана чыгармачылыгы»⁷, «Мукай Элебаевдин өмүрү жана чыгармачылыгы»⁸ аттуу макалалар. Буларды макала түрүндө которуп, жарыялап, окурмандардын сынынан өткөргөн Майрамгүл Дыйканбаева К. Артыкбаевдин ушул жана башка акын-жазуучулардын, кытайлык кыргыздардын адабиятын кошо камтыган маанилүү эмгеги «XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхын»⁹ 2013-жылы Евразия жазуучулар союзуна тиешелүү «Bengü» басмасынан жарыкка чыгарууга жетишти. Бул кыргыз адабиятынын тарыхында биринчи жолу болуп жаткан окуя катары бааланып жана келечекте өз жемишин берет деген пикирдебиз. Көп учурда саны боюнча көп болгон элдердин, тилдердин окуу китептери башка тилдерге которулуп жүргөнүнө биз күбөбүз. Бир автор тарабынан жазылып, бир кылымдык кыргыз адабиятынын тарыхын өз ичине камтыган бул эмгектин келечеги кең экендигине ишенебиз. Талыкпай эмгектенип 2 жылда 680 беттик Артыкбаевдин бул эмгегин түрк тилине которгон Майрамгүл Дыйканбаевага жана анын котормочулук ишмердүүлүгүндө жардамын берген түркиялык окумуштууларга терең ыраазычылык билдиремин.

Илимпоздун илимпоздук дараметинин канчалык экендигин өлчөөнүн, билүүнүн бирден бир ыкмасы болуп ошол илимпоздун эмгектерине башка окумуштуулардын кайрылышы, таяныч булак катары өз изилдөөлөрүндө анын ой-корутундуларын пайдаланылышы саналат. Бул баамдан алып караганда кыргыз жана орток түрк адабиятынын мурастары боюнча шилтеме берүүдө Качкынбай Артыкбаевдин эмгектерине кайрылган окумуштуулардын саны арбын экендигин көрүүгө болот. Изилдөөлөрүн түрк тилинде жарыялаган кыргызстандык жана түркиялык окумуштуулардын «Манас» эпосунун изилденишине, элдик оозеки чыгармалардын изилдениш тарыхына, «Кутадгу билиг» дастанына жана Касым Тыныстанов, Мукай Элебаев, Алыкул Осмонов, Төлөгөн Касымбеков сыяктуу көрүнүктүү акын жазуучуларыбыздын өмүрү, чыгармачылыгына

⁶ Жогоруда аты аталган эмгек. 422-б.

⁷ K. Artıkbayev. Tölögön Kasımbekov'un Hayatı ve Sanatına Genel Bir Bakış. Çev. M.Dıykanbayeva. Kardeş Kalemler. Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi. Avrasya Yazarlar Birliđi tarafından Yayımlanıyor. Sayı 56/Ağustos-2011.

⁸ K. Artıkbayev. Mukay Elebayev'in Hayatı ve Sanatına Genel Bir Bakış. Çev. M.Dıykanbayeva. Kardeş Kalemler. Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi. Avrasya Yazarlar Birliđi tarafından Yayımlanıyor. Sayı 58/Ekim-2011. 50-61 s.

⁹ K. Artıkbayev. (2013) XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi. Çev. Mayramgöl Dıykanbayeva. Ankara. 680 s.

байланыштуу изилдөөлөрүндө Артыкбаевдин түрдүү жалдары чыккан эмгектерине кайрылгандыктарына күбө боло алабыз. Алардын катарына илимдин доктору, профессорлор Абдуррахман Гүзел, Умай Гүнай, Лайли Үкүбаева, Сулайман Кайыпов; илимдин кандидаттары Майрамгүл Дыйканбаева, Орхан Сөйлөмөз, Халит Ашлар, Исмаил Туран Каллимжи, Нуруллах Жижиоглу, Мехмет Черибаш, Сейфеттин Эршахин ж.б. окумуштууларды киргизүүгө болот. Түркиядагы бир катар университеттердин окуу программаларында Качкынбай Артыкбаевдин окуу китеби аркылуу окутуу каралгандыгын да белгилешибиз керек. Артыкбаевдин эмгектери академиялык басылыштагы окуу китептеринен тартып фольклор, адабият жана тарых боюнча жазылган магистрдик, докторлук изилдөө иштеринде эскертилгендиги анын илимпоздук дараметинин жогору экендигине далил боло алат.

Ал эми К. Артыкбаевдин акындык чеберчилиги менен түрк тилдүү окурман алгач акындын 2005-жылы жарыяланган «Антологиядагы»¹⁰ ырлары аркылуу тааныша алды. Бул жыйнакка киргизилген акындын беш ыры анын коомдогу жарандык позициясын аныктап, эли-жерин, мекенин терең сүйгөн акын экендигинен кабар берет. Алгач «Мен кыргызмын» деген ыры берилип, андан соң «Эй, Түрктөр», «Тоолор менен сырдашуу», «Дени сак кылгын калкымды», «Эне жүрөгү» деген ырларына орун берилген. Ырды которууда маанисин так берүү аракети жасалган жана автордун ою толук чагылдырылган. Буга байланыштуу поэтикалык чыгармага мүнөздүү ыргакты берүүчү уйкаштыкка азыраак көңүл бурулганы байкалат.

Окурмандарды Артыкбаевдин акындык өнөрү менен тааныштыруу жана Кыргызстан менен Түркиядагы жогорку окуу жайларда Азыркы түрк тилдери жана адабияттары, Түркология, Кыргыз тили жана адабияты, Түрк тили жана адабияты, Котормо бөлүмдөрүндө билим алып жаткан студенттерге котормо практикасын өнүктүрүүгө жардам берүүнү максат кылган «Эстей жүр»/ «Her Hatırla»¹¹ аттуу жыйнагынын жарыкка чыгышы Артыкбаевдин буга чейинки түрк тилинде чыккан эмгектерине толуктоо болот деп ойлойбуз. Артыкбаевдин ырларын ыр китептеринен тандап алып, которуп бүткөнгө чейин анын биз которгон ырларынын мурда эле түрк тилине которулганынан кабарыбыз болгон эмес. Биз тандап алган ырлардын ичинде «Антологияда» жарыяланган төрт ырдын бар экендигин көрүп абдан кубандык. Эгер бул ырлардын котормосу бар экендигин билсек, которбой же ал котормонун таасиринде калмакмакпыз деген ойдобуз. Студенттерибиз бул ырлардын эки вариантын салыштырып талдоого, сындоого мүмкүнчүлүк аларын ойлоп, кубанычыбыз андан да артты. Ошентип, Качкынбай Артыкбаевдин ырларынын түрк тилине котормосунун эки варианты бар деп айта алабыз. Ал эми бул котормолордун дурус жана буруш тараптарын талдоо келечекте окуй турган окурмандардын, Качкынбай агай сыяктуу сын айта ала тургандардын колунда.

Качкынбай Артыкбаевдин публицистикалык макалалары, сын-макалалары жакынкы келечекте түрк тилине которулуп, анын түрк тилинде басылып чыккан чыгармаларынын катарын толуктайт деген ойдобуз. Публицистикасы тууралуу сөз кылып жатып, 1995-жылы «Заман Кыргызстан» гезитине жарыяланган «Маданий мурастар жакындаштырат»¹² аттуу Билал Инжиделен менен болгон маегин белгилебей кетүүгө болбойт.

Белгилүү адабиятчы, сынчы, акын жана публицист, мыкты педагог Качкынбай Артыкбаевдин өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу түрк тилиндеги изилдөөлөр, ошондой эле анын илимий эмгек жана көркөм чыгармаларынын котормолору тууралуу кеп козгоо менен кыргыз-түрк адабий байланыштары мындан ары да тереңдеп, окумуштуулардын

¹⁰ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. (2005). Kırgız Edebiyatı-II. 32 Cilt, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

¹¹ Качкынбай Артыкбаев. Эстей жүр/Her Hatırla. Ырлар жыйнагы. Түрк тилине которгон Калия Кулалиева. – Б., 2014. 80 б.

¹² Артыкбаев К. Маданий мурастар жакындаштырат. / Билал Инжиделен менен маек// Заман Кыргызстан. – 1995. – 24-февр. - №8. – Б. 7. // Заман. 1995. 28-февр.

жаш мууну улуу муундун салган чыйырында талбай эмгектенет деген үмүттөбүз, эки боордош элдин адабий, маданий жана экономикалык кызматташтыгы бекемделе берерине ишенебиз.

Адабияттар:

Артыкбаев К. Маданий мурастар жакындаштырат: / Билал Инжиделен менен маек // Заман Кыргызстан. – 1995. – 24-февр. - №8. – Б. 7. // Заман. 1995. 28-февр.

Artıkbayev K. (2013) XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi. Çev. Mayramgül Dıykanbayeva. Ankara. 680 s.

Artıkbayev K. Tölgön Kasımbekov'un Hayatı ve Sanatına Genel Bir Bakış. Çev. M. Dıykanbayeva. Kardeş Kalemler. Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi. Avrasya Yazarlar Birliği tarafından Yayımlanıyor. Sayı 56/Ağustos-2011.

Artıkbayev K. Mukay Elebayev'in Hayatı ve Sanatına Genel Bir Bakış. Çev. M. Dıykanbayeva. Kardeş Kalemler. Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi. Avrasya Yazarlar Birliği tarafından Yayımlanıyor. Sayı 58/Ekim-2011. 50-61 s.

Артыкбаев Качкынбай. Эстей жүр/Нер Натıрла. Ырлар жыйнагы. Түрк тилине которгон Калия Кулалиева. –Б., 2014. 80 б.

Санарбек Карымшаков. Качкынбай Артыкбаевдин илимий-сынчылык ишмердиги: Монография. – Б.: 2001.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. (2005). Kırgız Edebiyatı-II. 32 Cilt, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Fatih Ekici. Kaçınbay Artıkbayev – XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3/1 2014. s. 416-422, Türkiye.

Интернет-булактар:

www.biografi.net

www.kalemdas.com

www.kardeskalemler.com

www.bizimkulliye.com

ekitap.kulturturizm.gov.tr

www.turkegitimindeksi.com

www.gulceedebyyat.com

www.academia.edu